

„AZ BOLDOG ASZSZONY KÉPET RADIUSBA VEGYEM”

SZEMPONTOK A CSÍKSOMLYÓI MADONNA
MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ELEMZÉSÉHEZ

Bár a csíksomlyói búcsú és Mária-tisztelet évszázadok óta szorosán összefonódik a főoltáron álló, életnagyságnál jóval magasabb Madonna-szoborral, igen kevés megbízható forrás ismert arról, hogy a csíksomlyói Boldogságos Szűzanya szobrát mikor kezdik csodatevőként tisztelni, egyáltalán mikortól ismerik a kolostortemplomban. A szoborhoz kapcsolódó csodákról szóló első leírások, tanúvallomások a 17. századból származnak, a Madonna korábbi történetéről azonban vajmi keveset tudunk, holott ezek az adatok a művészettörténeti értékelés szempontjából is jelentősek volnának.

Az eddig ismert források, rendtörténeti vonatkozású kéziratok egyike sem említi a szobrot a 16. század folyamán. A kolostor történetével foglalkozó szerzők rendszerint a Petki István felhívására Csíkszék tisztviselői kara által 1624-ben készített, a kolostor jószágait és minden egyházi felszerelését összeíró leltár kapcsán hozzák először szóba. Ez a leltár a főoltár mellett, annak közvetlen közelében említi egy Máriának szentelt mellékoltárt, amelyre a Boldogságos Istenanya szobrát állították.¹ Ha feltételezzük, hogy a leltár szövegében említett szobor azonos a maival (ami elképzelhető, de biztosan nem igazolható), akkor a jelenlegi ismereteink szerint ez volna a szobor első említése a csíksomlyói templomban. 1661-ben tatár-török csapatok pusztítottak a kolostorban, az épületet kirabolták, csaknem a teljes berendezés leégett. A lángok közül azonban, a krónikák szerint, csodálatos módon megmenekült a Madonna-szobor.² Ahogy arról a kolostorral foglalkozó irodalom többször is tudósít, e pusztítást követően Domokos Kázmér gvardián a fejedelem engedélyével gyűjtőútra indult, és a katolikus főúri családoktól kapott tetemes összegből sikerült a templomot megújíttatnia, a berendezést pedig

részben kijavíttatnia, részben pedig új darabokkal pótolnia.³ Ekkor került sor Haller Péterné Pécsi Erzsébet költségén az új, barokk főoltár elkészíttetésére is,⁴ amelyen az 1664. szeptember 26-án a brassói Nyerges Jánossal avagy Hannes Sadlerrel kötött szerződés tanúsága szerint, a Madonna-szobrot is elhelyezték:

„Anno 1664, 26 (sic!) az Csíki Klastromba szegőttem meg en Brassoban Fekete utcában lako Nyerges Janos, az nagy oltar csinallasara a Paterek ő kegyelmek faibol es költsegeken. Az oltarnak szélyessége es magossaga az helynek allapottya es proportioja szerint, oly forman amint a papirosra le raiszoltattak (exceptis) hogy két faragot képet adnak készen, az Boldog Aszszony képet radiusba vegyem, két Angyal tartvan a koronat a feje felet.”⁵

A szerződés szövege kétségtől igen fontos információkat tartalmaz nemcsak a 17. századi oltárra, a korabeli munkaszervezésre, de magára a Madonna-szoborra vonatkozóan is.⁶ Témánk szempontjából jelentős, hogy a szobrot a szerződés szerint Nyerges Jánosnak kellett sugárkoszorúval ellátnia, két oldalára pedig két készen kapott, a későbbi leírások és metszetek tanúsága szerint egy Borbálát és egy Katalint ábrázoló „faragott kép” került.⁷

A főoltárra helyezés, mint látni fogjuk, új korszakot nyit nemcsak a faragvány történetében, hanem a kegyiszobor tiszteletében is: jobbára az ezt követő eseményekről számolnak be a csodákról szóló összegyűjtött tanúvallomások, amelyek azután 1798-ban alapjául szolgáltak a hivatalos püspöki ítéletnek, amely a szobrot csodatevő, segítő Szent Szűzzé nyilvánította.

A szobor a holdsarlón álló, gyermekét karján tartó, úgynevezett Mondsichelmadonna típusa. (1–2. kép)

A Napbaöltözött Asszony ikonográfiájából némi jelentésváltozással önállósult ábrázolástípus igen kedvelté vált a gótikus Madonna-ábrázolások között, az apokaliptikus attribútumok gyakran redukálódtak, rendszerint eltűnt a tizenkét csillagból álló korona, de néha a sugárkoszorú is, és számos esetben egyedül az (emberarcú) holdsarló utal a képtípus eredetére.⁸ A 15–16. század folyamán eredeti kontextusából kiragadva, különböző összefüggésekben, más szentek társaságában – szárnyasoltárok szekrényében is – igen elterjedt volt a holdsarlón álló Szűzanya ábrázolása.

A somlyói Mária ennek a típusnak életnagyságnál magasabb emléke.⁹ Az alakját ma körülvevő, hátoldalára rögzített sugárkoszorú, a feje körül kialakított tizenkét csillagból álló glória, a Mária jobbáiban tartott jogar és mindkettőjük koronája nem képezik az eredeti szobor részét, hanem különböző korokból származó későbbi kiegészítések.

A frontálisan elhelyezett elegáns Mária-alak feltűnően egyenes, merev tartású, a gótikus Madonna-szobrok pozícióját rendszerint jellemző ív csak nyomokban fedezhető fel rajta: fejét enyhén balra

1. A Madonna szobra a csíksomlyói ferences templom főoltárán (valamennyi kép Mudrák Attila felvétele, 2010)

billenti, a Gyermeket bal karján tartja, jobb lábát kissé előretolja. Első látásra meglehetősen szokványos a teljes figurakompozíció és a drapéria elrendezése, közelebről megfigyelve azonban számos „szabálytalanság” tűnik fel. Mária fehér, derékban húzott ruhát visel, amelynek redői az öv alatt legyezőszerűen húzódnak össze, majd nyílnak szét. Hátára vetett aranyköntöse mindkét megemelt alkarját takarja, majd a jobb kar alatt, a csípő magasságában egy kissé erőtlenül aláhulló, enyhén kiforduló tálredőt vetve fordul a test elé. A tálredő bélése a csuklót borító ruhaujjból válik ki, majd hirtelen ér véget a has előtt (mindkettő indokolatlannak látszik); alatta nyugtalanul töredezett vastag drapériát találunk, amelynek jellege általánosságban emlékeztet ugyan a késő gótikus szobrokon megszokott redővezetésre, a részleteiben mégis van valami zavaró: a hol éles, hol az élékből kiváló, erősen kiemelkedő, széles, szaggatott, gyakran hirtelen elfogyó redőgerincek eltérnek a középkor végén megszokott megoldásoktól. A köpeny a törzs előtt átvezetve felfelé, a bal kar irányába ível; ott, a bal oldali köpenyszegéllyel találkozáva azonban hirtelen és megmagyarázhatatlanul „elfogy”, nincs sem az alkarra vetve, sem a bal kar alá szorítva. A test előtt átvezetett köpeny enyhén hozzátapad ugyan az előretolt jobb térdhez, de közvetlenül a térd fölött szokatlanul vékony redőben megtörik, emiatt nem érezzük a pihenő láb megszokott, előretolt, drapériát kisimító ívét. Még inkább zavarba ejtő, hogy a térd iránya is ellene mond az anatómiai elvárásoknak, a lábfej állásának: a látvány alapján nehezen dönthető el, valójában a Madonna melyik térdére simul a palást. A test előtt átvezetett drapéria alsó szegélye a térd mellett egy kissé erőltetett, a palást szabásába alig beilleszthető és szokatlanul lapos fülkagylóredőben csapódik vissza. Mária bal alkarja alatt a drapéria csak néhány hosszú, éles redőgerinccel tagolva, egyébként széles, sima felületekkel van a lábak elé vezetve, majd a holdsarlón részben megtörik, ismét visszacsapódva. A holdsarló mögött kifelé kanyarodó drapériavég azonban váratlanul megszakad: mintha lefaragták volna. Fölötte, ugyanebben a síkban, Mária bal könyökétől a talpzatig a köpeny zavaróan simán, szinte illesztési felületekhez hasonlóan egyenesen hullik alá.

A kor emlékein a köpeny íves nyakkivágásának két sarkát a mellkason rendszerint pánt kapcsolja össze: szobrunkon ez hiányzik.

Összességében a szobor igen jó színvonalú alkotás benyomását kelti, amely biztos kezű, gyakorlott mester keze alól került ki, a fenti anomáliák pedig nehezen illeszthetők bele ebbe az összképbe. Ráadásul több hasonló szabálytalanság észlelhető mind Mária, mind a Gyermek testrészeinek faragásán is. Mária mindkét alkarja aránytalanul rövid, két kéz-

2. A Madonna szobra a csíksomlyói ferences templom főoltárán

feje hirtelen bukkan elő a fehér ruhaujjból, csuklója pedig rejtve marad. A gyermek Jézus mindkét keze jóval nagyobb az indokoltnál, karjain két-két illesztés vonala is megfigyelhető, ami későbbi kiegészítésre is utalhat. Törzsének kialakítása, hasának bal oldala több helyen is szabálytalan felületű, furcsán beesett, mintha valami hiányozna belőle. Feje a test tengelyétől kissé eltelve helyezkedik el, nyakánál szabálytalan illesztést mutat. Fülcimpája egyértelműen sérült, utólag lefaragottnak látszik.

Mária arcberendezése egyedi, jól megragadható jellegzetességekkel bír: magas homloka alatt egymáshoz közel ülő szemei, orra, szája az ovális, mégis széles, tojásdad arcnak csak aránytalanul kis felületét foglalják el. Haja az arc két oldalán szimmetrikusan kifelé csavarodik, majd feltűnően szabályos, hol jobbra, hol balra kanyarodó tincsekből álló fonatokba rendeződve hullik alá vállára és mellkasára. Fején fonott diadém van.

A szobor magas talapzatát a rendtörténeti írások és a szakirodalom egyaránt úgy magyarázta, mint ami a földgömböt formázó alakzat későbbi át-, illetve lefaragása,¹⁰ ám a típus középkori ikonográfiáját tekintve aligha valószínű, hogy a Boldogasszony lába alatt eredetileg gömb lett volna.¹¹ Ha hihetünk Loseiner leírásának, és ő még valóban félgömböt látott ezen a helyen, akkor ez nagy valószínűséggel inkább a középkori magas talapzat barokk átalakításának eredménye, ami jól illeszkedik a korban elterjedt Immaculata-ábrázolások ikonográfiájához.

Az eredeti színezés tekintetében a szükséges vizsgálatok elvégzése nélkül kevés tényszerű megállapítás tehető.¹² A jelenlegi festés több korábbi festésréteget is takarhat, ezek a régebben festett felületek néhol szabad szemmel is megfigyelhetőek. Arról egyelőre nincs információ, hogy vajon az eredeti festésréteg nagyobb felületen megmaradt-e; a jelenlegi állapot leginkább azt sejteti, hogy ez nagy felületen megsemmisülhetett. A Madonna eredeti színezése nyilvánvalóan eltért a jelenlegitől.¹³ A ruha színe Mihály Ferenc feltételezése szerint talán vörös volt, bár erre utaló és szabad szemmel is megfigyelhető festéknyom legfeljebb a ruha alól kibukkanó jobb lábon látható, itt is inkább a ruha egykori bélésén, talán a cipőn. A köpeny külső felülete eredetileg is aranyozott lehetett (a mai aranyozás biztosan barokk vagy 19. századi), bélése azonban minden bizonnyal más színű, leginkább kék volt; a kiforduló köpenyfelületeket a későbbi átfestések valamelyike során aranyozhatták.¹⁴ A holdsarló felületén besötétedett ezüstözés, talán lüszter nyoma, a szemgödörökben pedig vörös festék nyomai láthatóak. Átfestés rétegei figyelhetőek meg a talapzaton is, ahol kék és zöld festésrétegek váltják egymást.¹⁵

Az embermagasságnál nagyobb, méreteinél fogva is nyilvánvalóan kiemelt helyre készült szobor alkotója rutinos szobrász volt, akinek műhelye kellőképpen felszerelt lehetett ahhoz, hogy ilyen méretű szobor kivitelezésére vállalkozzon. A szobor egész jellege, felfogása, arányai mind arra utalnak, hogy olyan színvonalú mester készítette, aki a fentiekhez hasonló hibákat nem követett volna el. Mindezek figyelembevételével azonban zavarba jövünk, ha a szobor stílusösszefüggéseit szeretnénk meghatározni.¹⁶ Balogh Jolán a somlyói kolostor körül feltételezett faragóműhely jellegzetesen székely termékének, a székely művészeti fejlődés csúcspontjának tartotta a szobrot.¹⁷ Az ő nyomdokain Radocsay Dénes is a csíki faszobrászat „legszebb és legjelentősebb emléke” gyanánt említi, stílári rokonságának elemzésekor azonban nem megy tovább a csíki környezetnél.¹⁸ Balogh Jolán megemlíti a brulyai Mária rokon köpenymotívumát, ám bonyolultabb redővezetését, és szóba hozza a bogácsi meg a szebeni Madonnákat is – inkább csak a székely–szász ellentétek általa fontosnak vélt hangsúlyozása okán. A somlyói pontos másaként említi a zsögödi Mária-szobrot és vele összefüggésben a csíkmenasági és csíkszentmártoni, szintén életnagyságú Madonnát is. Az utóbbiaknál a fejtípust csíki műhelyhez köthetőnek érzi, azonban felfedezni véli rajtuk a német, illetve szász művészet vonásait is.¹⁹ A zsögödi és a szentmártoni Madonnák alkotóit Radocsay is a somlyói követőiként értelmezi, és Balogh Jolán nyomán a menasági Madonnán német elemeket említi. Mindkét szerző írásában feltűnő, hogy a stíluselemzéshez nélkülözhetetlen részletek leírása elmaradt, ezáltal homályban hagyva azoknak a jellegzetesen székely vonásoknak a közelebbi meghatározását, amelyeket a szobor alapvető stílári jellemzőjének tartanak, és a németes, szász jellegtől való különbözőség jegyében igyekezzenek hangsúlyozni; néhol mégis mindketten kénytelenek a két regionális stílus keveredésének helyt adni.

A Madonna köntösének alsó szegélyén felcsapódó fülkagylóredő, mint a redővezetés legfeltűnőbb eleme, az újabb keletű, stíluskapcsolatokat is érintő elemzések fogódzóját jelentette, amelyre hivatkozva felvidéki összefüggések is szóba kerültek.²⁰ Magának a fülkagylóredőnek különböző fajtái azonban, noha közismerten gyakori motívumnak számítanak Veit Stoss közvetlen környezetében, az ő követőinek körében, a 15. század végétől kezdve két-három évtizeden át olyannyira elterjedtek a közép-európai szobrászatban (a Szepességben is), hogy önmagában erre hivatkozva aligha szabad konkrét stílusösszefüggésekre következtetni.

A somlyói Madonna párjaként említik újabban a Bözödújfalui templomából Erdőszentgyörgyre me-

nekített, szintén életnagyságú Madonna-szobrot, amelynek eredeti rendeltetési helye nagy valószínűséggel nem a bözödújfalusi plébániatemplom volt. Korábbi (hátdoldalának kialakítása alapján nyilvánvalóan nagyméretű szárnyasoltárból való) származásáról egyelőre semmiféle információval nem rendelkezünk. Néhány rokon elem valóban felfedezhető a két szobron, ám a bözödújfalusi Márián nincsenek meg a somlyói esetében feltűnő anomáliák; igen jó színvonalú, a somlyóival rokon, merev figurakompozícióját oldja a Gyermek egész tartása, köntösért nyúló mozdulata, Mária jobb kezének könnyed gesztusa. A két szobor között jelen formájukban legalább annyi (ha nem több) a különbség, mint a hasonlóság. Ugyanez az érzésünk támad a többi említett példával való összevetés során is: noha bizonyos rokonságok – az arcberendezés részletei, összevetésre érdemes figurakompozíció – és más, esetleges műhelykapcsolatokra utaló nyomok kétségkívül felfedezhetőek, ugyanakkor alapvető különbségek és egyéb elemek elbizonytalanítanak az összefüggések konkrétabb megfogalmazásakor.

A somlyói szobor fent leírt számos, a középkori faragásmódnak, drapériaelrendezésnek ellentmondó részlete egyértelműen arra utal, hogy mai formájában több kisebb átalakítás, átfaragás, kiegészítés, javítás nyomát viseli magán. Máshogyan aligha magyarázható a szobor magas színvonalának ellentmondó, sok szabálytalan részlet. Az átalakítások pontos mértékét és jellegét szabad szemmel nem tudhatjuk meghatározni; a megfigyelések alapján azonban egyértelmű, hogy több helyen is átfaraghatták a Madonna köpenyének redőit, átdolgozták a felületét, és valószínűleg lefaragták, átalakították a ruha és a köpeny mellkasi részét is. Több helyen is átfaragást sejtethetünk a gyermek törzsén és végtagjain, és nem elképzelhetetlen, hogy az arc, a hajfonatok bizonyos részei is a későbbi véső nyomait őrzik.

Losteiner és az általa idézett források többször is említik, hogy a szobor csodálatos módon sértetlenül vésztele át az 1661-es török-tatár betörést, amikor a templom kiégett, a berendezés gyakorlatilag megsemmisült. Nagyon valószínű, hogy ha a Madonna valóban túlélte (volna) a pusztítást, mégsem kerülhetett ki teljesen sértetlenül a lángok közül: felülete károsodhatott annyira, hogy szükségessé válhatott a kijavítása és átfaragása, mielőtt 1664-ben odakerülhetett az újonnan megrendelt főoltárra. Amennyiben esetleg csak a tűzvészt követően, az új berendezési tárgyak beszerzésének részeként került a kolostorba, akkor is valószínű, hogy a több mint száz éves (egy ideje, talán a reformáció óta használaton kívül álló), nyilvánvalóan már nem tökéletes állapotú szobrot a főoltárra állítást megelőzően ja-

vítani, újítani kellett. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy a brassói Nyerges János a főoltár kivitelezésének részeként a szobor rossz állapotú, törött felületeit eltávolította, átfaragta, szükség esetén kiegészítette és az egészet nyilvánvalóan átfestette, aranyozta, az új oltárhoz igazította.²¹ Valószínű, hogy a későbbi évek során is szükség volt további javításokra, hiszen Losteiner arról is tudósít, hogy a 18. század folyamán is többször menekítették a szobrot,²² de a gótikus templom lebontásakor, az új templom és oltár elkészültekor is nyilvánvalóan mozgatták, majd az első világháború idején előbb Székelyudvarhelyre, később Kolozsvárra szállították.²³ Ilyen méretű sérülékeny faszobor többszöri költöztetése, mozgatása elképzelhetetlen kisebb-nagyobb károk nélkül; a kiálló, eredetileg is külön darabokból faragott és csapolt végtagok ilyenkor szinte törvényszerűen letörnek, a festés, a felületek sérülnek, a faanyag a hőmérséklet- és klímaváltozásnak köszönhetően szinte biztosan megreped. Ezeknek a károknak, illetve javításoknak a nyomai ma szabad szemmel nem, vagy csak alig fedezhetőek fel a szobron, jól rejtik őket a javításokat követő átfestések, feltárásuk leginkább művészettörténeti együttműködéssel zajló restaurátori vizsgálatok, kutatás során képzelhető el.²⁴

A kontextusuk nélkül fennmaradt középkori Madonna-szobrok esetében általában is rendkívül kedvezőtlenek az eredeti rendeltetési hely megállapításához szükséges feltételek, a somlyói Mária esetében azonban a későbbi beavatkozásoknak köszönhetően különösen nehezített pályán mozgunk.

Bár a szobor hátdoldalát jelenleg a sugárkoszorút tartó falap zárja le, a ferde aljú talapzat és a lezárás közti résen megfigyelhető, hogy az alak hátdoldalát a középkorban megszokott módon viszonylag szélesen és mélyen kivájták, úgy, hogy az jól illeszkedjen egy szárnyasoltár szekrényének hátdoldalához. A hátdoldal felől megfigyelhető az is, hogy a szobor teljes bal oldalát egy utólag rögzített, mintegy 10 cm széles lécszerű képezi: ez magyarázza a Mária bal karja alatt képződött, kívülről is látható sík felületet. A lécszerű rögzítése pótolhatott egy károsodás következtében szükséges lefaragást, vagy esetleg a szobor nézőpontjának megváltoztatását, enyhe elfordítását szolgálta.

Az említett kisebb, a stiláris kapaszkodókat gyengítő átalakítások erősen megnehezítik a szobor keltezését is. A lesimított és kimélyített hátdoldal, a faragásmód, a teljes figurakompozíció mind arra utal, hogy ha át is alakították, eredeti formájában a faragvány leginkább mégiscsak a 16. század első évtizedeire keltezhető, ahogyan azt a korábbi szakirodalom is gondolta.²⁵ Hogy eredetileg tarto-

3. Krisztus a világ üdvözítője- (eredetileg Szent András-) oltár. Höltövény, evangélikus templom

zott-e hozzá sugárkoszorú, és ha igen, az milyen kialakítású volt, az a jelenlegi felállításban nem állapítható meg.

Nyilvánvaló, hogy a koronája nélkül is 210 cm magas, hatalmas Madonna-szobor csak a legnagyobb erdélyi szárnyasoltárokhoz mérhető retabulumon állhatott.²⁶ Az eredeti elrendezésben a feje fölött akár koronát tartó angyalok vagy puttók is lebeghettek, talapzatának egykori méretét sem ismerjük, a szekrényt kétségkívül indás baldachin zárta le, az oltárszekrénynek tehát minden számítás szerint legalább három méter magasnak, de inkább azt meghaladónak kellett lennie. Ilyen megfontolásból tehát nem valószínű, hogy az 1624-es leltárban említett, Máriának szentelt mellékoltár a szobor eredeti elhelyezését jelentette, annál kevésbé, mert Losteiner megfogalmazása is arra utal, hogy magát a szobrot később állították az oltárra.²⁷ Amúgy is kevésbé valószínű, hogy egy ilyen méretű, jelentőségű, nyilván köztiszteletnek örvendő szobrot a folyamatosan katolikus környezetben egy mellékoltárra állítottak volna félre, ha az egyébként eredetileg a kolostortemplom főoltárát díszítette.²⁸

Ahogy azt már említettük, az írott források nem szolgálnak információval arra vonatkozóan, hogy a szobor mikor és honnan került a ferencesekhez. Elgondolkodtató azonban, hogy a 17–18. szá-

zadi ferences rendtörténetírók, a Losteiner által idézett páterek egyike sem említi a Madonna-szobrot úgy, mint az egykori somlyói oltár részét. Losteiner megvallja, hogy neki magának sem sikerült semmi biztosat kiderítenie a szobor származására vonatkozóan, ezért az idősebb testvérektől hallott vagy az elődei írásaiban olvasott információkat közvetíti. A Mária-szobornak szentelt mirakulumos könyvében a felidézett információk egy része a szobor Szebenből vagy Fogarásból való menekítésére vonatkozik a mohácsi csatát követően, mások szerint a Somlyó fölötti „Sóvárból” hozták le a Madonnát, de felbukkan egy olyan adat is, amely szerint a barcasági Höltövényből hozták volna ide.²⁹ P. Boros Fortunát azt jegyzi meg, hogy a rendszeresen ide zarándokoló moldvaiak emlékeiben élő legenda szerint a szobrot a bákói kolostorból menekítették, annak 1520-as lebontását követően.³⁰

A számos legenda közül kétségkívül nehezen szűrhető ki hiteles információ, akad azonban a felsorolt feltételezések között egy, amely legalábbis bogarat ültet a fülünkbe. Orbán Balázs a csíkmenasági oltár kapcsán beszéli el, hogy „Közepén (a somlyóhoz hasonló) aranyozott Mária-szobor van, melyet a hagyományok szerint Höltövényben (barcasági szász falu) a reformációkor kidobtak a szászok, de egy potyandi szekeres ott menván el, a szobor meg-

4. Szent Borbála szobra. Csíkszereda, Csíki Székely Múzeum

szólt, hogy: »Vigy magaddal«. Ő haza is hozta s oda helyezé az oltárürnek szép metszvények- és szobrocskák-ékitette fülkéjébe”.³¹ Höltövény neve Losteiner kéziratában is felbukkan, mint a somlyói Madonna egyik lehetséges származási helye (3. kép). Mivel a menasági szobor alig 133 cm magas, a höltövényi oltár hatalmas, mintegy 361 cm-es szekrényéhez lényegesen jobban illeszkedhetett a somlyói Madonna-szobor. Höltövény ágostonos hitvallású evangélikus templomában a ma is álló, városi környezetben is kiemelkedő méretű szárnyasoltár szekrényhátlapján, az aranyozott mustra felületében széles, szegmensíves lezárású folt jelzi az egykori szobordísz lenyomatát. Noha az aranyozás nélkül maradt felület a barokk átalakításkor a szekrénybe állított Krisztus-szobor háttéréként lefestették – ezért az egykori lenyomat pontos körvonala ma már nem ismerhető fel –, a forma alapján nem elképzelhetetlen, hogy ezt a felületet egy egykori Mária-szobrot körülvevő sugárkoszorú borította. További érdekesség, hogy a Csíki Székely Múzeum gyűjteményében található két, viszonylag kisméretű, Borbálát és Katalint ábrázoló szobor több ponton is jól összevethető a somlyói Madonnával.³² (4–5. kép)

5. Szent Katalin szobra. Csíkszereda, Csíki Székely Múzeum

A figurakompozíciók, a drapériaelrendezés, a ruhák és a köpenyek nyakkivágata közel áll a somlyóihoz, bár sok részletben éppen annak feltételezett későbbi átalakításaihoz illeszkednek. Ennek ellenére nem elképzelhetetlen, hogy a két női szent eredetileg a Madonnával azonos oltár *Viererszobrai* közé tartozott (esetleg együtt alakították át őket a 17. században, a főoltárra-kerüléskor).³³ A höltövényi oltár egyik fülkéjének oldalán, az egykori szobor lenyomata éppen Katalin kardot tartó, felemelt kezét idézi, bár a szobor és a lenyomat pontos illeszkedése nyilván csak nagyon precíz méretek birtokában, helyszíni ellenőrzés révén lenne lehetséges (6. kép).³⁴

A felvetés természetesen erősen hipotetikus marad, amíg bizonyítani vagy cáfolni nem tudjuk. Az eddigieken túl azonban a höltövényi helytörténeti irodalom is megerősít bennünket abban a gyanúban, hogy a jövőben érdemes ebbe az irányba tovább kutatni. Victor Roth az erdélyi oltárokkal foglalkozó 1916-os munkájának Höltövényről foglalkozó fejezetét azzal a Johann Reicharttól származó információval zárja, hogy az oltár oromzatában (?) két ezüst (?) Mária-szobor állt, amelyeket a kuruc időkben a székelyek elraboltak, és Csíksomlyóra

menekítették, ahol azok ma is láthatóak.³⁵ Hans Mooser összefoglalása a falu történetéről pedig megemlíti, hogy egyes információk szerint egy 1586-os Moldva, ill. Havasalföld felől érkező betörés során, a templomból kegyképeket vittek el a csíksomlyói kolostorba.³⁶

További történeti adatok hiányában ezen az egyelőre ingoványos úton nem tudunk továbbhaladni, az azonban kétségtelen, hogy Csíksomlyón a Brassó környékéről való szállításnak más, feltehetően ugyanabból a korból származó (és ugyanannak a Haller családnak a támogatásával megvalósuló) példáját is ismerjük. Ismert, hogy Kájoni János orgonafelirata szerint a templom 1664-ben felállított orgonáját a ferencesek 1659-ben vásárolták Brassóban „Nagyságos Haller Istvánné idehagyott alamisnájából, ezer magyar forinton, Eperjesi orgonacsinaló Jánostól”; ő eredetileg a prázsmári szászok megrendelésére készítette a hangszert, akik azonban végül mégsem tartottak rá igényt.³⁷

Figyelembe véve a 16. századi Erdély városfejlődési viszonyait, amelyek nyilvánvaló alapfeltételei voltak a szobrász-, festő-, asztalos- és egyéb kézműves műhelyek működésének, céhek alakulásának, egyelőre vajmi kevés érv szól amellett, hogy egy, a somlyói Madonna elkészítéséhez szükséges komoly technikai felkészültségű műhely a Székelyföld valamely városában működött volna. Egy Balogh Jolán és Radocsay Dénes által feltételezethez hasonló, Csíkban működő műhely létezésének egyelőre semmiféle történeti alapja nem ismert, a környéken fennmaradt emlékek sokfélesége pedig, a szobrok-nál ugyanúgy, mint a táblaképek esetében, eleve kizárja, hogy egyetlen (csíki) műhelyhez kössük a keletkezésüket. A kutatásnak több, székely területen fennmaradt szárnyasoltárt is sikerült már szász területen, elsősorban Segesváron működő műhelyekhez kötnie,³⁸ ezért az is könnyen elképzelhető, hogy a somlyói Madonna szobra is valamelyik szász településhez kapcsolható. Kétségtelenül érdekes, hogy a Székelyföld területén erdélyi viszonylatban viszonylag nagyszámú Madonna-szobor maradt fenn, és ezek sorában van néhány kimondottan nagyméretű alkotás.³⁹ Jelentősebb részük azonban teljesen bizonytalan eredetű, könnyen lehet, hogy csak a reformációt követően kerültek a továbbra is katolikus vidékre, esetleg éppen azzal – a korban egyébként gyakori – szándékkal, hogy kegyiszoborként tiszteljék őket.

Az Erdélyben a 16. század elején működő, nyilvánvalóan számottevő mennyiségű szárnyasoltárt, táblaképet, szobrot készítő műhelyek igazolt léte nem teszi valószínűvé, hogy a somlyói Mária import munka lenne. Akár a Segesváron, akár a Szebenben jól körvonalazható műhelyekben köny-

6. A höltövényi szárnyasoltár szekrényének bal oldali alsó fülkéje, benne Szent Lukács szobrával, a fülke falán a korábban ott állott középkori szobor lenyomatával

nyen készülhettek ilyen jellegű alkotások, de egy (esetlegesen) höltövényi származású szobrot a földrajzi közelségből kifolyólag is kétségkívül kecseg-

tető lenne ifj. Veit Stoss sokat emlegetett brassói tevékenységével kapcsolatba hozni. Eppen csak a kapaszkodók hiányoznak a konkrétabb összefüggések felállításához.

Az eddigiek fényében, összefoglalásul talán megkockáztatható egy, a kegyhely története szempontjából is érdekes feltételezés.

Az 1624-es (a rendelkezésünkre álló információk szerint csak Losteiner átiratából ismert) leltárban említett, egy mellékoltáron álló Mária-ábrázolás nem azonosítható minden kétséget kizáróan a ma ismert szoborral. A leltár az elnéptelenedett kolostor javainak összeírására irányult, éppen a Pázmány Péter közbenjárásával tervezett új benépesítés első lépése volt. A következő évtizedekben új korszak kezdődött a kolostor életében, amelyet az önálló custodia létrejötte, több jelentős személyiség, Domokos Kázmér, Kájoni János működése, a templom berendezésének megújítása jellemez. Erre az időszakra, 1649-re keltezhető a pünkösdi búcsújárás jelenleg ismert első említése is.⁴⁰ Maga a kegyszobor az 1661-es tatár betörést követően, 1664-ben kerül az újonnan megrendelt, Haller Péterné támogatásával felállított barokk főoltárra; ez az első alkalom, amikor minden kétséget kizáróan a ma is ismert szoborról van tudomásunk Csíksomlyón. Nem zárható ki az sem, hogy a Madonna valójában csak ekkor, a templom új belső kialakításának részeként kerül Csíksomlyóra – szász vidékről, talán éppen a kegyhely tűzvész utáni berendezésében fontos szerepet játszó Haller család nőtagjainak közreműködésével. Ettől függetlenül is adódik a feltételezés, hogy a szobor esetleg éppen a frissen kialakult pünkösdi búcsújárás megerősítésének cél-

jából, mintegy annak központi szereplőjeként kerül a főoltárra.

Jól illeszkedne ez az eljárás azoknak a 17–18. századi eseményeknek a sorába, amelyek jellemzője, hogy akár főúri közbenjárásra, gyakran ismeretlen eredetű (középkori) szobor körül, új helyszínen zárandokhely alakul, vagy régi helyszínen, valamely kolostorhoz kapcsolódóan, vagy a főurak saját birtokán, új kultusz lendül fel.⁴¹ Ezen szobrok eredete gyakran maradt homályban. A barokk kori lelkiség alakulása, a zárandoklatok fellendítésére irányuló, a katolikus megújulás jegyében zajló tendenciák, az esetleges eredetmitoszok kialakításával összefüggő írások szempontjából teljesen másodlagos volt, hogy a szobor eredetére vonatkozóan hiteles, történeti források ismertek legyenek. A korábbi szobor/festmény kegyképként új életet kezd, és új helyén a jelentősége már a vele kapcsolatos csodálatos eseményeknek tulajdonítható, független korábbi helyétől és funkciójától.

A csíksomlyói Madonna késő középkori szobra ilyen módon alapvető szerepet játszhatott a kolostor 17. századi elnéptelenedését követő újjászülésben, a kegyhelynek a korábbiakban valószínűleg soha nem látott intenzitású, esetleg a pünkösdi búcsújárással is összefüggő ismételt fellendítésében. Az eredetével, stílusával, készítésével kapcsolatos adatoknak akkoriban nem volt jelentősége; az újonnan feltárt vagy új értelmezést nyert történeti adatok, a művészettörténeti, restaurátori vizsgálatok eredményei a 21. századi társadalom felfogásában pedig már nem homályosíthatják el a kegyszobor erejét, csak még ismertebbé, elismertebbé teszik, jelentőségét emelik.

JEGYZETEK

1 A leltár eredeti szövege – a Muckenhaupt Erzsébettől kapott információk szerint – nagy valószínűséggel nem maradt fenn, tartalmát Leonard Losteiner foglalja össze „Cronologia...” c. kéziratában: „[...] ad hoc negotium deputati, ut patet hoc ex inventario pro tunc per ipsos confecto, quod ultra alia refert quod octo aris illo tempore instructa fuerit ecclesia, videlicet ara maiori, minori forsitan prope aram maiorem locata, ara beatissimae Matris, uti meminerunt etiam gloriosissimam statuum eiusdem Deiparae, relatam num[ero] 113, tunc sitam fuisse cum dulcissimi Jesu statua, ultra memoratas aras quarta fuit S[ancti] Antonii, quinta S[ancti] Francisci, sexta monialium, septima honori Omnium Sanctorum sacrata, cui octavum minus altare adjunctum fuerat; eornatas autem dixeris has aras ultra necessarium paramentum plus devotione et affectu quam amictu.” (300. szakasz, 386–387. oldal a kéziratban az 1624-es évnél.) Legátfogóbban idézi *Karácsonyi János*: Szent Ferenc rendjének története Ma-

gyarországon 1711-ig. I–II. Budapest 1922, II., 32. (A szöveg átírásában és értelmezésében nyújtott segítséget köszönöm W. Kovács Andrásnak és Terdik Szilveszternek.)

2 *Losteiner Leonard*: Cronologia topographico-chorographica seu sub specie annuae felicitatis et calamitatis Provinciae Transylvanicae et Siculiae descriptio pervetusti Monasterii Csik Somlyoviensis ad Beatam Virginem Visitantem... (Kolozsvár 1777–1778), Kézirat, 437. szakasz. Csíksomlyói Ferences Könyvtár, jelz.: A VI. 7/5254.

3 *Karácsonyi* i. m. (1. j.) 238–239.

4 Az új főoltár elkészítéséről Kájoni így ír: „Haller Peterne Pécsi Ersebet czinaltatta a nagy Oltart éppen, es a Sz. Antal Oltarat, pro filia sua, Mindszenti Ersebet, ahoz albakot, Velumokat, a mely (79r) Két oltar minden költsegevel, meg haladgya az ezer forintot, et multa alia”. *Kájoni János*: Fekete Könyv. Az erdélyi ferences kuszódia története. Kájoni János kézírata 1684. Domokos Pál Péter anyagának felhasználásával sajtó alá rendezte, a jegyze-

teket és az utószót írta, valamint a Kuzstódia történetét fordította Madas Edit. Az okleveleket fordította Szovák Kornél. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 31.) Szeged 1991, 63. (78v–79r)

5 *Sávai János*: A Székelyföldi katolikus plébániák levéltára, I. Szeged 1997, 46–48. közli a szerződés szövegét – sajnos a lelőhely megjelölése nélkül, így az átírás hitelességét sem sikerült ellenőrizni. A szerződés előtti regesztában az 1664. szeptember 26. dátum szerepel, magából a szövegből azonban hiányzik a hónap megjelölése. Nyilván fontos részleteket tartalmazhatott a szerződés mellékletét képező, a szövegben többször is hivatkozott rajz is.

6 A szerződést részletesen idézi *Losteiner*: *Cronologia... i. m.* (2. j.) 472, *Karácsonyi i. m.* (1. j.) II., 264; az oltár típusára vonatkozóan is értelmezi: *Mihály Ferenc*: Adatok egy erdélyi kegyszobor és egy kegykép történetéhez. In: *Kép, képmás, kultusz*. Szerk. Barna Gábor. Szeged 2006, 76–90.

7 Borbála- és Katalin-szobrokat említ Kájoni János Fekete könyve is. *Kájoni i. m.* (4. j.) 64. (80r) A két szobrai láthatóak Andreas Wisman 18. századi metszetén is. (Vö. Muckenhaupt Erzsébet: A Csíki Székely Múzeum „Régi Magyar Könyvtára” I. [1498–1710] Csíkszereda 2009, 47.) Míg a két mellékalak egyértelműen „oppido sunt” rendelkezésre állt már a szerződés megkötésének időpontjában, sem a szerződés Sávai által közölt magyar (!) szövegéből, sem a *Losteiner* Cronológiájában latinul (!) közölt szerződési részletekből nem derül ki, hogy a Madonna-szobrot honnan helyezték a főoltárra.

8 A Napba öltözött Asszonynak a Jelenések könyvében felbukkanó alakját először a 13. század folyamán kezdik az egyházatyák Máriára vonatkoztatni. Az Apokaliptikus Asszony ikonográfiáját viszonylag általánosan, ám éppen a fentiek miatt félrevezetően alkalmazza gyakran a szobor leírásánál a vele foglalkozó irodalom.

9 A hársfából készült szobor a barokk koronája nélkül 210 cm magas. *Mihály Ferenc*: A kegyszobor. In: Csíksomlyó üzenete VIII. 2014, 2. szám, 9.

10 *Mihály*: Adatok... i. m. (6. j.) 80.

11 A rendszerint kigyótól kísért földgömb a barokk Immaculata-ikonográfia jellemzője, ismereteim szerint legkorábbi példái a 16. század második feléből, végéről származnak.

12 Jelen tanulmány megállapításai kizárólag saját megfigyeléseimen alapulnak.

13 *Radocsay Dénes*: A középkori Magyarország faszobrai. Budapest 1967, 160. szerint 1848-ban festették fehérre. *Mihály*: A kegyszobor... i. m. (9. j.) 8–9; Mária tisztelet Erdélyben. Mária ábrázolások az erdélyi templomokban. Szerk. Mihály Ferenc et al. Kiállítási katalógus, Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely 2010, 7.

14 A kiforduló felületek aranyozása nagy valószínűséggel a 19. században, az új templom új oltárán való elhelyezést követő javítások során történt, korábbi leírások és ábrázolások még színes (kék, ill. zöld) bélést igazolnak. *Losteiner* leírása szerint: a belső köntös aranyszínű volt, a külső, aranyozott köpeny bélését „setét zöld lazur festék” fedte. *Losteiner* Leonard: Istennek kintse tárháza, mely Csik Somlyai tsudálatos Szűz Mária szent képéről rég üdőtől fogva osztogattatik. Csíksomlyó, ferences kolostor könyvtára, jelzet nélkül. L. a kézirat gazdag jegyzet-

apparátussal és kommentárokkal ellátott kiadását: *Mohay Tamás*: „Istennek kincses tárháza...” P. Losteiner Leonárd ferences kézírata Szűz Mária Csíksomlyói kegyszobráról. Csíkszereda 2015. Az itt hivatkozott idézet a 83. oldalon. A köntös bélése eredetileg nyilván kék lehetett, amely a festékréteget borító lakk besárgulása miatt túnt idővel zöldnek. Jellemző barokk-kori tévedés egykor kék felületeket emiatt zöldre átfesteni.

15 A szobornak a kolostorban őrzött későbbi, festett ábrázolásai nyilvánvalóan a festmény készülésekor látható színezést mutatják, amely nem követte feltétlenül az eredeti, középkori színeket.

16 A témáról való inspiratív beszélgetést köszönöm Verő Máriának.

17 *Balogh Jolán*: Az erdélyi renaissance, I. 1460–1541. Kolozsvár 1943, 128.

18 Véleménye szerint „Impozáns, életnagyságon felüli mérete a helyi műhelynek nagy feladatok teljesítésére is képes, érett plasztikai biztonságát szemlélteti. Rajta figyelhetőek meg a legtisztábbban azok a sajátosan lokális vonások, amelyek a csíki faragványok egész együttesét is jellemzik: a kerek, telt arcforma, a nyílt és kedvesen közvetlen arckifejezés. Higgadt fegyelme, természetes egyszerűsége megbízhatóan különbözteti meg őt az egyidejű szász vagy a távolabbi német emlékektől.” *Radocsay i. m.* (13. j.) 129. A Theodor Müller által javasolt sziléziai párhuzamokat nem érzi helytállóknak, mást nem javasol. Vö. *Theodor Müller*: Forschungsberichte. Zeitschrift für Kunstgeschichte VIII. 1939, 84.

19 *Balogh i. m.* (17. j.) 128.

20 Mária tisztelet Erdélyben... i. m. (13. j.) 7; *Mihály*: A kegyszobor... i. m. (9. j.) 8–9.

21 Talán ekkor került sor a szobor lába alatti talapzatnak földgömbbé való átalakítására is. Számos példát sorolhatnánk középkori szobrok, táblaképek egy-két évszázaddal későbbi újra felhasználására, új oltárba való beépítésére. Ilyen alkalmakkor gyakran került sor a tárgynak a kor fogalmi szerinti „felújítására”, azaz a táblaképek gyakran jelentős mértékű átfestésére, a szobroknak kisebb-nagyobb átfaragására és átszínezésére. A somlyói kegyszobrot azonban köztudomásúlag évszázadokon át öltöztették. Sor kerülhetett hasonló átalakításokra ezzel összefüggésben is. A kiálló redőket gyakran lefaragták, előfordul, hogy teljes drapériaszakaszokat kimetszettek, sőt szükség esetén komolyabb módosításokra is sor került: a Csepregről a Magyar Nemzeti Galériába került Mária-szobor esetében nemcsak a redőket faragták le, de a gyermek Jézust is levágták anyja karjáról és külön csappal, az öltöztetést megkönnyítő pozícióban szerelték vissza (ltsz. 90.16 M. Pannonia regia. Művészet a Dunántúlon. Szerk. Mikó Árpád – Takács Imre. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 1994, 486–487. [X-2. sz.] [*Takács Imre*]). Szintén jelentős átalakításokat szenvedett a 18. század folyamán a budai klarisszáktól a piliscsabai templomba került 14. századi, eredetileg trónoló Madonna-szobor (Pannonia Regia... i. m. 488–490. [X-3. sz.] [*Bodor Imre – Poszler Györgyi*]) vagy a berlini Bode Museum salzburgi eredetű, ún. Löwenmadonnája. (*Tobias Kunz*: Bildwerke Nördlich der Alpen 1050 bis 1380. Kritischer Bestandskatalog. Skulpturensammlung und Museum für Byzantinische Kunst Staatliche Museen zu Berlin. Berlin 2014, 349–356.)

22 *Losteiner*: Istennek kintse tárháza... i. m. (14. j.)

23 *Vofkori György*: Csíkszereda és Csíksomlyó képes története. Békéscsaba 2007.

24 A somlyói szoborral kapcsolatos művészettörténeti kutatómunkát a csíksomlyói Mária (2015-ben ünnepelt) 500. évfordulójára készülõ, még megjelenés alatt álló kötet szerkesztõinek javaslatára kezdtem el. Jóval jelen szövegem lezárása után, 2016 szeptemberében, jelent meg egy régész-restaurátor-történész-paleoantropológus kutatócsoport közös tanulmánya (közülük ketten a fenti kötet szerkesztõi), amely a szobron frissen végzett műszeres és restaurátori vizsgálatok eredményeit foglalja össze. (*Benkõ Elek – Mende Balázs Gusztáv – Mihály Ferenc – Muckenhaupt Erzsébet*: A csíksomlyói középkori kegyszobor a roncsolásmentes vizsgálatok és a történeti kutatások tükrében. In: *Testimonio litterarum. Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére*. Szerk. Dáné Veronika – Lupescuné Makó Mária – Sipos Gábor. Kolozsvár 2016, 17–38.) Mivel ezeknek az igen fontos vizsgálatoknak és megfigyeléseknek fontos lenne a művészettörténeti értelmezése, bízom benne, hogy a készülő évfordulós kötet lapjain erre is sor kerülhet majd.

25 A bemutatott furcsaságok miatt csak nagyon bizonytalanul, de a Kisjézus Máriához való viszonya, a ruhának és a köpenynek az átalakítások ellenére is megragadható bizonyos részletei még mintha a 15. század végi szobrászat egyes jellegzetességeit idéznék.

26 A medgyesi oltár szekrénye 303 cm, a berethalmi oltáré 211, a szászsebesi oltáré 350 cm. Vö. *Sarkadi Nagy Emese*: Local Workshops – Foreign Connections. Late Medieval Altarpieces from Transylvania. Ostfildern 2012, 128, 175, 194.

27 *Losteiner*: Cronologia... i. m. (1. j.) 300. szakasz, 386–387. oldal.

28 A leltár szövege által a mellékoltáron említett Mária-szobor azonban, ahogyan az már szóba került, nem azonosítható egyértelműen a ma ismert Madonna-szoborral.

29 „Mások abban a vélekedésben vagynak hogy ezen Sz Kép Fagarasbol vagy a mint mások vélekednek a Bartasági Höltövény nevű falubol a Luther Márton tévelygésének el áradásával ide hozattatol volna.” *Losteiner*: Istennek kincses tárháza... i. m. (14. j.), l. *Mohay* i. m. (14. j.) 87.

30 *P. Boros Fortunát*: A csíksomlyói kegyszobor története. Kolozsvár 1926, 7. A moldvai eredetmondára l. még *Tánczos Vilmos*: A csíksomlyói kegyszobor moldvai származásának legendája. In: Csíksomlyó Üzenete VIII. 2014, 2. sz., 10–11.

31 *Orbán Balázs*: A székelýföld leírása, I–VI. Pest 1868–69. II., 41. Orbán Balázs, munkájának Höltövényről szóló fejezetében visszatér a történetre, mint *Losteiner* által is feljegyzett legendára. (*Orbán* i. m. VI., 430.)

32 A hasonlóságokra már Mihály Ferenc is felhívta a figyelmet: *Mihály*: A kegyszobor... i. m. (9. j.) 9. Borbála 9/153 leltári számon, Katalin Sc. 154 leltári számon szerepel a Csíki Székely Múzeum leltárában. Méreteik 77 × 25,5 × 14, illetve 77 × 27 × 16 cm. Történetükrõl csak annyit tudunk, hogy Domokos Pál Péter a csobotfalvi templomban bukkant rájuk. Vö. *Sarkadi Nagy* i. m. (25. j.) 187–188. Mindkét szobor hátoldala késõbbi átdolgozás nyomait viseli magán, amelynek során nagy valószínűséggel veszítettek mélységükbõl. Bizonyos átdolgozások halványan a szobrok fő nézetén is feltűnhetnek, de a je-

lenlegi, nyilvánvalóan újkori festésréteg alatt ezek nehezen konkretizálhatóak. Átfaragásuk akár egyidõs lehet a Madonna szobrának 17. századi átalakításával.

33 Bár Mihály Ferenc nem tartja valószínűnek, hogy az 1664-ben megrendelt főoltáron a Madonna két oldalán éppen ezt a két szobrot helyezték volna el (az õ elképzelése szerint a három alak azonos középkori oltárhoz tartozhatott), véleményem szerint a két dolog nem zárja ki egymást. Wisman metszetén kétségkívül nem ilyen, hanem sokkal inkább a barokk formavilághoz illeszkedõ két szobor látható, ám a rézmetszõrõl az is elképzelhetõ talán, hogy a helyszíni rajzok elkészítésekor csak a Madonna alakjára koncentrált, az oltár szerkezetét, elrendezését csupán vázolta, így a két – arányaiban egyébként a Madonnához képest a metszeten is jóval kisebb szobor – részleteit saját ízlése szerint alakította. Megjegyzendõ, hogy Karácsonyi értelmezése szerint, aki nem a szerzõdés eredeti szövegére, hanem *Losteiner Cronológiájára* hivatkozik, a két kisebb szobrot Nyergesnek kellett elkészítenie. *Karácsonyi* i. m. (1. j.) II., 264. Ezt az értelmezést veszi át *Balogh Jolán* is. *Balogh* i. m. (17. j.) 1943, 141/45. Valójában *Losteiner* szövege kétségkívül többféleképpen értelmezhetõ: a két szobor egyértelműen a településen volt már a szerzõdés idõpontjában, ezeket kellett a mesternek átdolgoznia, esetleg róluk másolatot készítenie („ut proter [sic propter] Beatissima Matris gloriosam statuum tribuerentur dua alia, qua oppido sunt S(antissime) Virg(inis) et M(artiris) Catharina et Barbara fabrefacta effigies ad latus gloriosa statua adsita.” *Losteiner Cronologia*... 472.) A Sávai által közölt szöveg értelmében az elõbbi verzió valószínűbb. (Az értelmezésben nyújtott segítséget köszönöm Majorossy Juditnak.)

34 Felmerül természetesen a kérdés, hogy a Szent Andrásnak szentelt höltövényi templom szárnyasoltárán, amelynek szárnyait András és Péter apostolok életébõl vett jelenetek díszítik, állhatott-e a négy szûz által körülvett Madonna-szobor? Szabályszerû kétségkívül az volna, ha a két apostol szobra jelenne meg az oltár szekrényében (legalább Mária két oldalán), ennek ellenére léteznek olyan példák, ahol más titulusú retábulumok központjában mégis Mária-szobor áll. Az sem elképzelhetetlen, hogy a négy fülkében nem a négy nõi szent (Virgines Capitales) kapott helyet, hanem esetleg két nõi és két férfi alak, ahogyan arra a késõbbi erdélyi oltárokon több példát is ismerünk, l. pl. a somogyomi oltár festett szekrényfeleit vagy a csíkmenasági oltár fülkeit (igaz, ez utóbbi esetben ez az ikonográfia lehet késõbbi átalakítás eredménye is).

35 „in der That sollen dort ursprünglich silberne Marien gestanden sein. In der Kurutzenzeit aber da hätten die Szekler diese wertvollen Stücke geraubt, an deren Stelle diese hölzernen Marien jetzt ständen, und hätten sie in das Kloster Csik Somlyó, das ein Wallfahrtsort ist, geschafft. Dort seien sie noch immer.” *Johann Reichart*: Der Heldsdörfer Flügelaltar. Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde XX. 1897, 21. Ót idézi *Victor Roth*: Siebenbürgische Altäre. Strassbourg 1916, 175.

36 *Hans Mooser*: Heldsdorf. Chronik einer siebenbürgisch-sächsischen Gemeinde des Burzenlandes aus 700 Jahren. Reutlingen 1967, 159.

37 *Kájoni* i. m. (1. j.) 67v–68r. Megjegyzendõ, hogy hasonló összegért csináltatta Haller Péterné a főoltárt és egy mellékoltárt, szintén 1664-ben. 1659-ben, az orgona

vásárlásával azonos évben Neinder János brassói harangöntőnél Ferenczi György gyergyószentmiklósi plébános a somlyói kolostor számára harangot rendelt. Vö. *Muckenhaupt Erzsébet*: A Csíki Székely Múzeum „Régi Magyar Könyvtára”, I. (1498–1710) Csíkszereda 2009, 18. Harangok szállítására Brassói műhelyekből a Székelyföldre pedig több példát is ismerünk. Vö. Benkó Elek: Erdély középkori harangjai és bronz keresztelomedencéi. Budapest 2002, 144.

38 *Ciprian Firea*: Arta polipticelor medievale din Transilvania. Teza de doctorat. Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj 2010, 22–27, 199–206; *Ciprian Firea*: Câteva retabluri „călătoare”, pictorii și patronii lor la începutul renașterii Transilvănene. *Ars Transilvaniae* XXIV. 2014, 41–61; *Sarkadi Nagy Emese*: Questions d’ateliers. Étude des retables polyptiques transylvains, envisagés comme expression des relations artistiques entre les peuples Saxon et Sicule. In: *Hungarian Studies*, 28/1. 2014, 37–53.

39 A somlyói és a bözdújfalusi példák mellett, I. a frissen előkerült vágási szobrot: *Hegedűs Enikő*: Statuia Fecioarei Maria recent descoperită în satul Tăietura (Vágás) jud. Harghita. *Ars Transilvaniae* XXIV. 2014, 127–132.

40 L. *Mohay Tamás*: A csíksomlyói pünkösdi búcsújárás. Történet, eredet, hagyomány. Budapest 2009, 137.

41 Leggyakrabban Esterházy Pál alakja bukkan fel a szakirodalomban hasonló, kultuszt kezdeményező vagy fellendítő példák kapcsán, de ilyen jellegű próbálkozása volt az Erdődy családnak, az ún. Galgóczi Betlehem Pozsonyból saját birtokukra való szállítása is. Erdély területéről a „Kalászos feszület” néven ismert Corpus Nagyszébenből a bécsi trinitárius templomba kerülésének története említhető analógiaként, illetve Kornis Zsigmond személye hozható összefüggésbe hasonló kezdeményezésekkel, akár a nagysinkai szobornak a kolozsvári ferences templomba való átszállítására, akár a szászsebesi oltár szobrának saját, koródi kápolnájába való átszállítására gondolunk. (Vö. *Endrődi Gábor*: Fejezetek a „Galgóci Betlehem” történetéből. *Művészettörténeti Értesítő* XLVII. 1998, 1–37; *Kovács Zsolt*: Effigies ad similitudinem. A bécsi trinitáriusok kalászos feszületének erdélyi másolatai. In: *Stílusok, művek, mesterek. Erdély művészete 1690–1848 között*. Tanulmányok B. Nagy Margit emlékére. Szerk. Orbán János. Kolozsvár–Marosvásárhely 2011, 295–313.

CONSIDERATIONS TO THE ART HISTORICAL ANALYSIS OF THE CSÍKSOMLYÓ STATUE OF THE VIRGIN

The first written evidence that is usually connected to the statue of the Virgin Mary in the Franciscan church of Csíksomlyó (Șumuleu Ciuc, Schomlenberg) dates from 1624, when an inventory mentions a sculpture of the Virgin and Child on a secondary altarpiece dedicated to the Holy Virgin. The identification with the present figure is however only hypothetical. Sure is, that the statue was placed on the new high altarpiece, executed by joiner János Nyerges/Hannes Sadler from Brassó (Kronstadt, Brașov) in 1664. Nothing is known on the figure previous to these dates and we have no information on its original provenance. The dimensions (of 210 cm without her baroque crown) and the way the backside is carved suggest, that the figure surely belonged to an important altarpiece of quite large dimensions, with a shrine probably higher than 3 - 3,50 meters.

The Franciscan manuscripts from the 17th-18th centuries never mention that the figure would have ever belonged to the (high) altarpiece of the Csíksomlyó monastery church, instead they repeat that its provenance is unknown, only explained by legends. One of these legends, which has a certain probability though, noted by Leonard Losteiner in his manuscript dedicated to the sculpture of the Virgin Mary and her miracles, says that the statue could have been brought from the village of Hőltövény (Heldsdorf, Hălchiu), a church which even today preserves its notably large winged altarpiece, with a shrine of 361 cm, which would perfectly fit the figure in point. Also the local historical literature knows of some devotional figures having been once moved from Hőltövény to Csíksomlyó. However, the idea remains a hypothesis

until it can be proved. Sure is, that only the workshops of the Transylvanian Saxon towns were prepared to produce at the beginning of the 16th century sculptures of such dimensions.

A detailed observation of the statue shows that a number of its characteristics differ a lot from the style known at the beginning of the sixteenth century. The figure was most probably slightly remodelled, renewed, repaired perhaps with the occasion of its placement to the high altarpiece in 1664, but later interventions are also possible.

The fact, that the figure was brought to Csíksomlyó and placed on the high altarpiece of the church in a new function of a cult image could have to do with the introduction of the Pentacost pilgrimage, the first mention of which dates to 1649. The first miracles of the statue are documented right after its placement on the high altar and these have probably contributed to the spread of the new pilgrimage and through this to the renewal of the monastery itself, almost completely depopulated by the second half of the sixteenth century.

SARKADI NAGY Emese művészettörténész, Keresztény Múzeum, Esztergom / art historian, Christian Museum, Esztergom, sarkadie@gmail.com

Kulcsszavak: Csíksomlyó, csíksomlyói kegyszobor, pünkösdi búcsú, Leonard Losteiner, Erdély, szárnyasoltár, Hőltövény / *Keywords*: Șumuleu Ciuc/Schomlenberg, statue of the Virgin Mary, Pentacost pilgrimage, Leonard Losteiner, Transylvania, winged altarpiece, Heldsdorf/Hălchiu